

TALABALARDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Kaziyeva Turg'unoy Tursunbayevna

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10347495>

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada talabalarning tinglab tushunish omillar bayon etiladi. Shuningdek maqola talabalarning aynan tinglash qobiliyatlaridagi asosiy muammolarni tahlil qilishni va tinglash qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradigan usullar, ta'lim texnologiyalarini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: tinglab tushunish, qabul qilish, ta'lim texnologiyalari, dars, til hodisasi.

Tinglab tushunish - bu til o'rganuvchilar o'rganishi kerak bo'lgan tilni o'rganishdagi birinchi mahorat va asosiy qobiliyat hisoblanadi. Bu qabul qiluvchi mahorat, ya'ni til o'rganishga yangi kelganlar eshitgan yoki tinglagan narsalaridan yangi so'zlarni o'rganadilar. Qabul qilish qobiliyati ishlab chiqarish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Agar ular tinglashni bilsalar; natijada ular samarali ko'nikmalarni, ya'ni gapirish va yozishni tushunadilar va hatto yaxshi nutqqa ega bo'ladilar. Yaxshi tinglovchi bo'lish uchun talabalar tinglashda faol o'ylashlari kerak. Tinglash ko'plab til o'rganish jarayonlarida, ham lingafon xonasida, ham undan tashqarida faoliyatda ishtirok etadi. Tinglash qobiliyatini yaxshilash boshqa til ko'nikmalarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tinglash - bu qabul qiluvchi mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan faol jarayon. Shuningdek, tinglovchidan javob talab qiladi. Tinglash ham suhbatda muhim rol o'ynaydi, chunki odamlar ma'ruzachini tinglaganidan keyin javob berishlari mumkin. Tinglash og'zaki xabarni tushunish uchun muhim bo'lganligi sababli, tilni o'rgatishda tinglash qobiliyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

O'zbek tili darslarida nutq tovushlari, so'zlar va so'z shakllari talaffuzi o'rgatilayotganda, matn mazmuni yuzasidan savollarga javob olinayotgan paytda nutqni tinglab idrok etish jarayoni mavjud. Ammo ushbu jarayonlarda ham darsning ta'limiy jihati juda kam bo'ladi. Chunki so'z va so'z shakllarini, murakkabroq gaplar mazmunini tarjimasiz anglash yo'llari ustida maxsus ishlar tashkil etilmaydi. Bundan tashqari, matnda uchraydigan o'z ta murakkab gaplar mazmunini tushunish g'oyatda mushkul bo'ladi. Ayon bo'ladiki, nutqni tinglab tushunishni o'rgatish maqsadida o'tkaziladigan eshitish mashqlari muayyan talablarga javob bermog'i lozim. Bu talablar quyidagi lingvometodik muammolarni hal etishda o'z ifodasini topadi:

- 1) ruhshunoslikda nutqni tinglab tushunish jarayoni haqida qanday ma'lumotlar borligi;
- 2) eshitish mashqi uchun tanlanadigan materiallarning qanday bo'lishi kerakiigi;
- 3) mashqlarning ta'limiy jihatlari nimalarda o'z ifodasini topishi;
- 4) eshitish mashqlarini qay tarzda o'tkazish lozimligi (mashqlar tizimi).

Ma'lumki, eshittirilayotgan matn mazmunini tushunish gapma-gap boradi. Bir gap aytilganda yoki o'qilganda tinglovchi mazmunini tushunish uchun undagi barcha so'z va so'z shakllarini qisqa fursat ichida miyada saqlab turishi kerak. Tahlil va sintez, xulosalash kabi aqliy jarayonlar orqali gap mazmuni anglangach, unutish mexanizmi ishga tushadi, gapdagi so'zlar xiralashib, ba'zilar xotiradan o'chadi. Ana shu mexanizm bo'lmasa, kishi matnni tashkil etuvchi gaplarning har bir so'zini ma'lum izchillikda yodida saqlab turishi zarur bo'lardi. Buning uchun uni she'r yoki qo'shiqni yodlaganday yodlash lozim bo'ladi. Bugina emas, bir gap bilan ko'p band bo'lish eshitilayotgan navbatdagi gaplarni qabul qilishga to'siqlik ham

qiladi. Unutish mexanizmining ishga tushishi xotiraning amal qilish xususiyatidir. Bir gap eshitib tushunilgandan keyingina navbatdagi gapni idrok etib tushunishga o'tiladi. Nutqni eshitib tushunish jarayonida o'quvchi o'zining ichki nutqida gapni qaytadan tuzadi (bir kishi aytgan gapni ikkinchisining boshqacha aytishi shundan). Uzoq muddatli xotirada so'z yoki grammatik qo'shimchaning, so'z shaklining etaloni (stereotipi) mavjud bo'ladi. Eshitib idrok etish jarayonida til hodisasining xotiradagi etaloni qidiriladi, xotiradan shunday andaza topilmasa, ma'no anglanmaydi, natijada unutilish (voz kechish) yuz beradi. Demak, eshitish mashqi uchun tanlangan matnda 11-12 so'zdan uzunroq va chuqur gaplar ho'lmasligi, bunday jumlar bor bo'lsa, ularni soddalashtirish zarur bo'ladi.

Nutqni tinglab idrok etish va tushunish faol aqliy harakatlarni talab qiladi, ushbu faollik gapirishdagi faollikdan kam emas: u ko'pgina operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Tinglovchi eshitib idrok etgan gap o'zi tuza oladigan gapdan farq qilsa, yangi gap tuzilishini o'zlashtirishga harakat qiladi. Qisqa muddatli xotirasida shu tarzda egallangan gap turi bir muddat saqlanib turadi, lekin unutish mexanizmi ishga tushgach, tuzilishi mustahkamlanib ulgurmagani gap ham yoddan ko'tariladi. Talabalarning tinglab tushunishni samarali amalga oshirishda bir necha usullarni bajarilishi talab qilinadi. Tinglashni yaxshilashning birinchi usuli talabalar uchun turli darajadagi va turli ehtiyojlariga ko'ra mos manbaalarni tanlashi kerak. Biz foydalanishimiz mumkin bo'lgan turli xil tinglash materiallari mavjud: videokassetalar, filmlar, BBC yangiliklari, qo'shiqlar, yozib olingan lentalar va hatto "jonli" materiallar. Bundan tashqari, o'qituvchilar darsga kelishidan oldin tinglovga yaxshi tayyorgarlik ko'rishlari oson. Ammo o'qituvchilar materiallarni sinfga olib kirishdan oldin ularni o'zlari tinglashlari kerak, chunki o'qituvchilar talabalar qayerda muammoga duch kelishi mumkinligini va qachon pauza qilish va tushuntirish kerakligini bilishlari kerak. Bundan tashqari, Andervudning aytishicha, tinglash paytida ma'ruzachini ko'rmasdan, talabalar aytilgan narsaning ma'nosini taxmin qilish uchun paralingvistik signallarga bog'lanish o'rniga, eshitgan narsalariga e'tibor qaratishlari kerak. Tinglash ko'nikmalarini oshirishning ikkinchi usuli - bu talabalar uchun mos keladigan vazifalar, mashqlar yoki tadbirlarni qanday rejalashtirishdir. Tinglash mashqlarini loyihalashda biz quyidagi omillarni hisobga olishimiz kerak. Birinchidan, biz talabalar uchun qanday real hayotiy vaziyatni tayyorlayotganimizni, shuningdek, ular duch kelishi mumkin bo'lgan muayyan qiyinchiliklarni va ularni yengish uchun amaliyotga muhtojligini yodda tuting va tinglashni o'rgatishda o'qituvchilarning maqsadlaridan biri talabalarni maqsadlar va umidlar bilan tinglashga o'rgatish bo'lishi kerak. Tinglash maqsadini qo'yish orqali o'quvchilar diqqat bilan tinglaydilar va shu tariqa muvaffaqiyatliroq tinglaydilar, chunki ular eshitgan har bir tafsilotini yodlab olishga majbur bo'lmasdan tanlab tinglashlari mumkin. Ikkinchidan, biz mashg'ulotlar yoki mashg'ulotlarni sinfning xususiyatiga qarab rejalashtirishimiz kerak, masalan, sinfning kattaligi, o'quvchilar soni yoki jihozlarning mavjudligi. Uchinchidan, eng muhimi, o'quvchilarning qiziqishini oshirishga harakat qilish va ularni rag'batlantirish. Talabalarning motivatsiyasi muvaffaqiyatli o'rganishning hal qiluvchi omilidir, shuning uchun agar o'quvchi oddiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarsa, u boshqa ko'nikmalarni mashq qilish uchun o'ziga ishonchi ko'proq bo'ladi. Aksincha, tushunish qiyin bo'lgan topshiriqlar berilgan o'quvchilar topshiriqlarni bajara olmagani uchun motivatsiyalari pasayadi. Vazifalarni bajarmaslik hatto passiv va muvaffaqiyatsiz tinglash odatlaridan birining shakllanishiga olib kelishi mumkin, bu yerda tinglovchilar "tinglash" ni orqa o'tirib, katta darajada ma'nosiz tovushlar ketma-

ketligini yutib yuborishga tenglashtiradilar. Mavzularni tanlash juda qiyin yoki juda oson bo'lmisligi kerak. Agar o'qituvchilar tinglashdan oldin talabalarga yetarlicha yordam bersalar, talabalar tegishli qismlarga tanlab qatnashishi va shu bilan ma'lumotni qayta ishlash va yodlash hajmini kamaytirishi mumkin. Yaxshi tinglash faoliyati talabalarga tinglashdan oldingi taxminlar asosida tinglash matnida harakat qilishda yordam berishi mumkin, ammo ular qiziqarli bo'lishi kerak va bu ko'pchilik talabalar qila oladigan narsalar bo'lishi kerak, chunki topshiriqni bajarmaslik demotivatsiyaga olib keladi.

Xulosa o'rnida shularni ta'kidlash zarurki, o'zbek tili darslarida nutqni eshitib tushunishni o'rgatishda o'quvchilarni jonli so'zlashuv nutqini anglashga tayyorlash, ularda ham yozilganidek, ham orfoepik m e'yorlar asosida so'zlangan nutqni tushuna olish malakasini hosil qilish, eshitish mashqini tashkil etishda nutq mexanizmi haqidagi ruhshunoslik fani m aium otlaridan foydalanish, matn tanlashda mazmundorligiga, tasvir yoki rivoya tavisifida ekanligiga e'tibor berish darkor.

References:

1. Tinglab tushunishdagi qiyinchiliklar va ularning yechimlari. Maftuna Rustamovna Uraimshikova. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 6 | 2022 ISSN: 2181-1385
2. O'zbek tilini O'qitish metodikasi. Yo'ldoshev Rustam A'zamovich Monografiya. Toshkent — 2015.
3. Zamonaviy dars. Ilmiy-metodik to'plam. A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI.- T., 2007 y.
4. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari: -T.: «O'qituvchi», 2004 y.

INNOVATIVE
ACADEMY